הרב יהודה זולדן, מועדי יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ד, עמ' 540-553

שאילת גשמים ועלייה לרגל לאחר החורבן - הלכה ומציאות

(תענית ד ע"ב ; י ע"א)

מבוא
א. הנימוקים לשאילת גשמים בז' במרחשון
ב. זמן הזכרת גשמים ושאילתם
ג. עלייה לרגל אחר החורבן
1. משך זמן הגעתם וחזרתם של עולי הרגלים כיום
2. המקומות מהם באים עולי הרגלים כיום
סיכום

מבוא

במשנה בברכות ה, ב נאמר: "מזכירים גבורות גשמים בתחית המתים, ושאלה בברכת השנים". (תוספתא ברכות ג, ט). ההלכה והמנהג שבידינו הוא, שאנו מתחילים להזכיר גשמים - "משיב הרוח ומוריד הגשם" במקום "מוריד הטל" - החל ממוסף של יום טוב האחרון של סוכות בשמיני עצרת, ושואלים (לאשכנזים - "ותן טל ומטר לברכה" במקום "ותן ברכה", לספרדים - "ברך עלינו" במקום "ברכנו") בז' במרחשון. כך נפסק ברמב"ם בהל' תפילה ב, טז, ובשולחן ערוך או"ח קיד, א, וקיז, א. מהי סיבת הפיצול בין הזכרה לשאלה, והאם יש מקום לאיחור בשאילת הגשמים עד תאריך זה גם כיום?

א. הנימוקים לשאילת גשמים בז' במרחשון

במשנה בתענית א, ג נאמר:

> בשלושה במרחשון שואלים את הגשמים, רבן גמליאל אומר בשבעה בו, חמשה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.

בירושלמי תענית א, ב אומר רבי תנחום בר חייה שהמחלוקת היא בזמן שבית המקדש קים. הר"ן בתענית (ב ע"א ברי"ף) מפרש שהתנא קמא של משנתנו הוא ר' מאיר, הסובר לעיל בברייתא המובאת בגמרא בתענית ו ע"א שזמן רביעה ראשונה הוא בשלושה במרחשון, ואם כן מאחרים את שאילת גשמים עד תאריך זה, מפני שקודם לכן אין זה זמנו. רבן גמליאל סובר שמאחרים את שאילת הגשמים עד שבעה במרחשון בשל החישוב כמה זמן אמורה להמשך דרכם של עולי הרגלים בחזרה לבתיהם לאחר הרגל. רבן גמליאל איננו תולה זאת בזמן הרביעה הראשונה, אם כי ישנה אפשרות להבין שהוא אכן סובר ששבעה במרחשון זהו זמנה, או אף יותר מאוחר - בי"ז במרחשון.[1]

---

[1] עיין בתענית ו ע"א וברש"י שם, ובגבורות ארי לתענית י ע"א ד"ה רבן גמליאל. אם זמן רביעה ראשונה הוא בז' במרחשון או בי"ז במרחשון נזכר גם כשאדם נודר נדר ומגבילו עד הגשמים. מתי הוא זמן הגשמים?

ראה: משנה שביעית ט, ז; משנה נדרים ח, ה; גמ' בבלי נדרים סב ע"ב – סג ע"א ובראשונים שם; רמב"ם הל' נדרים י, יא ראב"ד ונו"כ; טור ושו"ע יו"ד סימן רכ, יח ונו"כ; שו"ת רדב"ז מכתב יד - או"ח, יו"ד (חלק ח) סימן קמז.

בגמרא בתענית י ע"א נאמר: "אמר רבי אלעזר הלכה כרבן גמליאל". וכן בגמרא בתענית ו ע"א נאמר: "אמר רב חסדא הלכה כרבן גמליאל". וכך פוסק הרמב"ם והשולחן ערוך המוזכרים לעיל, וכך מנהגנו.

אך בגמרא בתענית ד ע"ב מופיע נימוק אחר, המסביר את פשר דחיית שאילת הגשמים במשך חמישה עשר יום, מיום טוב האחרון של סוכות. הגמרא שם מניחה שלוש הנחות בדברי ר' יוחנן הנראות סותרות לכאורה:

א. ר' יוחנן סובר אף הוא כר' אלעזר, הפוסק כרבן גמליאל, ששואלים בז' במרחשון.

ב. ר' יוחנן פוסק שאין להפריד בין שאילת גשמים להזכרתם, וביום שמזכיר שואל.

ג. ר' אסי אומר בשם ר' יוחנן, שאף הוא פוסק כר' יהודה (במשנה בתענית א, א), שמזכירים גשמים ביום טוב האחרון של סוכות.

תשובת הגמרא על סתירה זו היא: "לא קשיא, הא לן והא להו". ומפרש רש"י: "הא לן - לבני בבל, שיש לנו תבואה ופירות בשדה כל תשרי, אין מזכירים עד שבעה במרחשון, ושם שואלים, כדאמר ר' יוחנן, מתחיל להזכיר מתחיל לשאול. הא להו- לבני ארץ ישראל, דקוצרים בניסן, מזכירין ביום טוב אחרון, כר' יהודה, דאמר רב אסי הלכה כמותו".

מדברי רש"י מתקבל, שבני בבל שואלים ומזכירים בז' במרחשון בשל העובדה שיש להם עדיין פירות בשדה, ובני ארץ ישראל מזכירים ביום טוב אחרון, מפני שאין להם פירות בשדה. לא ברור מדברי רש"י כאן מה יהיה דינם של בני ארץ ישראל באשר לשאילת הגשמים. האם כאן נפסוק שבמקום ששואל מזכיר, ואז גם ישאלו ביום טוב האחרון, או שבארץ ישראל לא חל דין זה, ואז יזכירו ביום טוב האחרון, וישאלו בז' במרחשון.

ממשיכה הגמרא ושואלת: "מאי שנא לדידן, דאית להו פירי בדברא, לדידהו נמי אית להו עולי רגלים?" ומפרש רש"י: "אם ירדו להם (לעולי רגלים) גשמים, קשה להם בחזירתן". ועונה הגמרא:

כי קאמר רבי יוחנן, בזמן שאין בית המקדש קיים. השתא דאתית להכי, הא והא לדידהו, ולא קשיא כאן בזמן שבית המקרש קיים, כאן בזמן שאין בית המקדש קיים.

ומפרש רש"י: "כאן בזמן שבית המקדש קיים - דאיכא עולי רגלים, אינו מזכיר עד ז' מרחשון".

מפירוש רש"י בסוגיה משמע, שהוא תולה את זמן השאלה בזמן ההזכרה. דהיינו שדברי ר' יוחנן שביום שמזכיר שואל, זהו דין קבוע, אם כי הדין מתי יחול יום זה, תלוי בשני תירוצי הגמרא: פירות בשדות - מי שיש לו פירות בשדות, כמו בבבל, שואל ומזכיר בז' במרחשון; עולי רגלים - בזמן שבית המקדש קיים יש להמתין עד שעולי הרגלים ישובו לבתיהם, ואשר על כן בני ארץ ישראל שואלים ומזכירים בז' מרחשון. אך הרש"ש (תענית ד ע"ב ד"ה והנה שיטת רש"י) הבין אחרת בדברי רש"י. לפי דבריו, רש"י סובר שתמיד שואלים בז' במרחשון. אלא שאם יש פירות בשדות או עולי רגלים, אזי גם ההזכרה היא רק בז' במרחשון, ואז מתקיים דינו של ר' יוחנן שבמקום שמזכיר שואל, וכשאין פירות בשדות או כשאין עולי רגלים, אזי מזכירים ביום טוב אחרון, וישאלו בז' במרחשון. אך הסבר זה קשה להולמו משני טעמים:

א. דברי רבן גמליאל, שמאחרים עד ז' במרחשון בשל עולי הרגלים, אמורים ביחס לשאילת גשמים ולא ביחס להזכרתם. ואילו לפי דברי הרש"ש יצא ששואלים בכל מקרה בז' במרחשון, וכשאין עולי רגלים רק מקדימים את ההזכרה ליום טוב אחרון, דבר שאליו לא

התייחס כלל רבן גמליאל. ולהיפך, במקרה כזה, כשאין עולי רגלים, היו צריכים להקדים גם כן את שאילת הגשמים.

ב. לדברי הרש"ש, דברי ר' יוחנן "במקום שמזכיר שואל", לא מתקיימים תמיד, אלא אך ורק כאשר יש עולי רגלים או פירות בשדות, ואילו לדברינו, דבריו מתקיימים בכל מקרה, גם כשיש עולי רגלים ופירות בשדות, וגם כשאינם.

אך גם הרש"ש וכן השפת אמת מעירים, שמדברי הגמרא משמע שתירוץ א', המבחין בין ארץ ישראל לבבל, נדחה, ונשאר בידינו תירוץ ב', המבחין בין זמן שבית המקדש קיים לבין אחר החורבן. דהינו אין כאן הבחנה בין מקום למקום - ארץ ישראל ובבל, אלא הבחנה בין תקופה לתקופה בארץ ישראל - בין זמן המקדש, ובין אחר החורבן. הרש"ש מציין שבירושלמי תענית א, ב מופיע אך ורק התירוץ השני, המבחין בין זמן המקדש לאחריו.

לפי הסבר זה גם מיושבת קושית ר' עקיבא איגר בדרוש וחידוש כאן, ובפירוש המשנה כאן. הגמרא שואלת בהמשך "ואנן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן?", דהינו מאיזה יום טוב אחרון בבבל מזכירים, מיום טוב ראשון או מיום טוב שני של גלויות? ושואל רעק"א: הלא לתירוץ א' - "הא לן והא להו", בני בבל מזכירים בז' במרחשון ולא ביום טוב כלל? ונשאר בצ"ע. לדברינו תירוץ א' ממילא נדחה, ושאלה זו בגמרא נשאלת אך ורק בעקבות תירוץ ב'. כך השיב גם השפת אמת כאן.

אכן יש מהראשונים שהבינו שתירוץ א' בגמרא איננו נדחה, ויש בפנינו שני תירוצים. ר' עקיבא איגר בגליון הש"ס כאן, מציין את דברי התוספות ביומא יג ע"א ד"ה הלכה, השואל מה משמעות דברי ר' אלעזר שפסק להלכה כרבן גמליאל, הלא אין לנו בית מקדש וזה כמו הלכתא למשיחא? תשובת תוס' היא: "יש לומר, דנפקא מינה אפילו בזמן הזה לבני בבל, דאית להו פירי בדברא".[2] משמע אם כן שלדעת התוס' תירוץ א' נשאר במקומו, ויש להתחשב בו.

מהו הסברו של התוספות בתענית בהבנת תירוץ א'? (על אף שאין הכרח שבעלי התוספות בתענית סוברים כבעלי התוס' ביומא וזבחים בענין זה). בתוספות בתענית ד ע"ב בד"ה הא לן, יש לגרוס ולפרש על פי הגהות הב"ח כדברי רש"י, ולפי דבריו בני בבל ישאלו ויזכירו בז' במרחשון בגלל הפירות שבשדות, ובני ארץ ישראל ישאלו ויזכירו ביום טוב האחרון, מפני שאין הם צריכים להוציא פירותיהם לשדות. על פי הגהות הגר"א כאן, ועל פי ביאוריו בשולחן ערוך או"ח סימן קיד, א יש לגרוס ולפרש אחרת: בני בבל מזכירים ביום טוב האחרון ושואלים בז' במרחשון, מפני שיש להם פירות בשדות, ובני ארץ ישראל מזכירים ושואלים ביום טוב אחרון. לפי דבריו בהזכרה שוים בני בבל לבני ארץ ישראל שמתחילים ביום טוב האחרון, ורק ביחס לשאלה יש להבחין בין ארץ ישראל לבבל. אפשרות אחרת להבין את דברי הגר"א היא שרק ביחס לבני ארץ ישראל חל הדין שבאותו יום שהתחיל להזכיר מתחיל לשאול.

ב. זמן הזכרת גשמים ושאילתם לאחר החורבן

הריטב"א בתענית י ע"א דן באריכות רבה בסוגיה וכותב:

לאחר החורבן, דליכא עולי רגלים, מודי דבשעה שמתחיל להזכיר מתחיל לשאול, ומתחיל להזכיר מיום טוב האחרון, כדברי ר' יהודה דקי"ל כותיה, ובערב למוצאי יום טוב שהוא חול ויש בו שאלה, מתחיל לשאול.

---

[2] וכן כתב התוספות בזבחים מה ע"א ד"ה והלכתא.

ובאשר לבני חוץ לארץ כותב:

> הא דפסק ר' אלעזר הלכה כרבן גמליאל לדידן, בני חוץ לארץ, דאית לן פירי בדברא, שאף בזמן שבית המקדש קיים היינו מתאחרין עד זמן זה משום פירי בדברא... ואף על פי שחרב בית המקדש, דיננו במקומו עומד, דאית לן פירי בדברא.

מדברי הריטב"א עולה שאף הוא סובר שתירוץ א' לא נדחה מההלכה, ולפי דבריו בחו"ל יש פירות בשדה, וגם בזמן הזה שואלים בז' במרחשון. הריטב"א מתקשה בהבנת דברי חנניא בגמרא בתענית י ע"א האומר "בגולה עד ששים יום בתקופה": הרי זה סותר את האמור כאן, שבני הגולה דוחים את שאלתם עד ז' במרחשון בגלל הפירות שבשדות?

הריטב"א מיישב זאת על פי דברי הגאונים, ואומר שחז"ל קבעו רק שני זמנים לאחר החורבן - ביום טוב אחרון ובששים יום לתקופה. מי שיש לו פירות בשדות - עד שישים יום, ומי שאין לו - ביום טוב אחרון. כל הארצות בעולם עושים או כארץ ישראל ביום טוב האחרון, או כבבל בשישים יום לתקופה, תלוי לפי המצב אצלם. ומדגיש הריטב"א:

> ואין לקבוע זמן שלישי בז' במרחשון, מפני שאין דעת חכמים לקבוע לנו זמן שלישי, אלא או כבני בבל או כבני ארץ ישראל. ונמצא זמנו של רבן גמליאל בז' במרחשון נעקר מכל העולם לאחר החורבן, שבני ארץ ישראל שואלין לאלתר, ובני בבל בששים בתקופה כחנניא, ושאר הארצות או כבני ארץ ישראל או כבבל... ויש מקומות (בחו"ל) שנהגו לשאול בז' במרחשון כרבן גמליאל, כדאמר מעיקרא הא לן והא להו, וזה ודאי אינו מנהג יפה כלל, שאין לנו זמן שלישי... זוהי שיטת הגאונים ז"ל, וזה דעת רבנו אלפסי ז"ל, שלא הביא מכל הסוגיות כלום, אלא שהביא משנתינו כפשוטה לדין בני ארץ ישראל, והביא הא דחנניה לכל בני חו"ל.

מהסבר הגאונים יוצא שתירוץ א' בגמרא נדחה מההלכה כלל, וכיום לאחר החורבן בני ארץ ישראל שואלים ומזכירים ביום טוב אחרון ובחו"ל בששים יום לתקופה.[3]

מכל מקום מדברי הגמרא עולה, שבעקרון יכולות להיות שתי סיבות מדוע יש לאחר את שאילת הגשמים - מציאות של פירות בשדות, ועולי רגלים השבים לבתיהם. לחלק מהראשונים סיבת הימצאותם של הפירות בשדות בבבל נדחתה מההלכה, ונשאר רק הנימוק של עולי הרגלים.

כיום בארץ ישראל לאחר החורבן גם לא קיים הנימוק השני של עולי רגלים, ולכאורה יוצא שבארץ ישראל לאחר החורבן, כיון שאין עולי רגלים יש להזכיר ולשאול ביום טוב האחרון.

כך מובא אצל מספר ראשונים.[4] אך המנהג להלכה הוא אחר. הרמב"ם בהל' תפילה ב, טו-טז פוסק:

> כל ימות הגשמים אומר בברכה שניה מוריד הגשם, ובימות החמה מוריד הטל. מאימתי אומר מוריד הגשם? מתפילת המוספין של יום טוב של חג, עד תפילת שחרית של יום טוב הראשון של פסח... משבעה ימים במרחשון שואלים את הגשמים בברכת השנים כל זמן שמזכיר גשם.

---

[3] הרב אריה ליב ממיץ, גבורות ארי לתענית ד ע"ב הקשה קושיות רבות על הסוגיה, ועל פי שיטת הריטב"א והגאונים קושיותיו מיושבות, אלא שאף הוא נוטה לחלק בין מקומות שונים בבבל ובהתאם לכך לסדר את הזמנים.

[4] הרב אהרן בן יעקב, אורחות חיים הלכות תפילה סימן קט בשם הרמב"ן; תלמיד הרמב"ן, תענית י ע"א בשם רבו; ריטב"א והמאירי תענית י ע"א.

במה דברים אמורים? בארץ ישראל, אבל בשנער ובסוריא ובמצרים ובמקומות הסמוכים לאלו והדומין להם, שואלים את הגשמים ביום ששים אחרי תקופת תשרי.[5]

הר"ן בתענית (ב ע"א ברי"ף) שואל על דברי ר' אלעזר שפסק כרבן גמליאל וכן על הרמב"ם לעיל - הלא רבן גמליאל לא פסק כן אלא מפני תקנת עולי הרגלים, וכיום אין עולי רגלים, וגם אם נאמר שרבן גמליאל פסק לזמן שבית המקדש קיים, וכי אצטריך לקבוע הלכתא למשיחא?

הר"ן מתרץ באופן דומה לדברי התוס' ביומא יג ע"א בד"ה והלכתא, שפסק הלכה זה מסתמך על מציאותם של פירות בשדות לאחר סוכות, ולכן מאחרים את שאילת הגשמים עד ז' במרחשון במקום שיש פירות בשדות. לפי דבריו, הזכרת הגשמים בכל המקומות הוא ביום טוב אחרון, ובאשר לשאלת גשמים ישנם שלוש אפשרויות. במקום שאין פירות בשדה שואלים ביום טוב אחרון, במקום שיש פירות בשדות שואלים בז' במרחשון, ובבבל שהוא מקום טובעני שואלים בששים יום לתקופה. לפי דבריו תירוץ א' לא נדחה מההלכה. אך הר"ן כותב:

אבל מה אעשה שהרב אלפסי ז"ל לא הזכיר בהלכותיו פירי בדברא כלל, וכן הא דאמר ר' אלעזר הלכה כרבן גמליאל, וכתב גם כן בגולה עד שישים בתקופה. נראה שאין לו אלא שני זמנים הללו, ושבארץ ישראל מאחרים לשאול אפילו בזמן הזה עד שבעה במרחשון. וכן פסק הרמב"ם בהל' תפילה ב, טו- טז.

הלחם משנה על הרמב"ם שם מתרץ, שבגמרא נפסק כחנניה, שבגולה שואלים ששים יום לאחר התקופה, וכיון שכך נדחו כל ההסברים והתאריכים הקודמים, "ואין לנו אלא שני זמנים - אחרי ששים יום בגולה, וז' במרחשון בארץ ישראל. ומכל מקום פסקינן הלכה כר' יהודה, שביום טוב האחרון של חג מזכירים, דיש חילוק בין שאלה להזכרה כדאמרינן התם. זה נראה לי לישב דברי רבינו ז"ל". דברי הלחם משנה מסבירים אמנם את פסק הרמב"ם באשר לבבל ולחו"ל, אך הם עדיין לא מסבירים את פסק הרמב"ם באשר לארץ ישראל. לפי דרך זו היה צריך לפסוק שבארץ ישראל ישאלו ביום טוב האחרון, כשיטת הגאונים המובאים בריטב"א לעיל, כיון שאין עולי רגלים, וכן התירוץ של פירי בדברא ממילא נדחה, וגם לא שייך בארץ ישראל.

הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן או"ח סימן קיז, ב כותב שהרי"ף לא ציין את הנימוק של פירות בשדות:

כדי שלא יאמרו שאם אין פירות בשדות יתחילו מיד. דאינו כן, דלא פלוג רבנן בתקנתא. ומה שהביא הך דעולי רגלים, משום דטעם זה הוא במשנה שם, והביא המשנה כצורתה כדרכו, אבל אין הטעם בשביל זה אלא משום שהתקנה לא נשתנית.

תירוצו קשה, מפני שהעיקר חסר מן הספר. שני הנימוקים מופיעים במשנה ובגמרא, ולפי דבריו, הרי"ף בחר לציין דוקא את הנימוק שלא שייך להיום.

גם החזון איש באו"ח הלכות תפילה סי' יח ס"ק ו, דן בשאלה זו וכותב, שבעקרון שואלים ומזכירים גשמים רק כשצריך, לא לפני כן. זו דעתו של ת"ק הסובר כר' מאיר שזמן רביעה ראשונה הוא בג' במרחשון, ולכן אז שואלים. רבן גמליאל סובר כר' יוסי שזמן רביעה ראשונה הוא בז' במרחשון, אבל לפי דבריו היו צריכים לשאול גם לפני שצריך גשם כבר במוצאי יום טוב, אלא

---

[5] כך פוסק גם בשולחן ערוך או"ח סימן קיד, א, וסימן קיז, א. הגר"א בביאוריו בסי' קיז, א מציין שפסק הלכה זה איננו תואם את מסקנת הגמרא ואיננו כרש"י ותוס'. בביאור שיטת הרמב"ם כאן, ראה בדברי בנו, ר' אברהם, שו"ת ברכת אברהם סימן לג.

שאנו מתחשבים בעולי הרגלים או בפירות שבשדות, ולכן אנו דוחין עד ז' במרחשון. חנניא חולק על רבן גמליאל וסובר אף הוא, שכל זמן שאין צריך גשמים אין שואלים, ולכן בבבל שואלים בששים יום לתקופה. להלכה אנו פוסקים כדרכם של האמוראים האחרונים כחנניא, כשהעקרון המנחה הוא שלא שואלים כשאין צורך. ולכן בארץ ישראל שואלים בז' במרחשון, ובבבל והדומים להם בששים לתקופה. החזו"א מקשה, שהרי הרמב"ם פסק שזמן רביעה ראשונה הוא בג' במרחשון, וכפי שהאריך להוכיח הלחם משנה בהל' תענית ג, י, ולפי זה היה הרמב"ם צריך לפסוק כת"ק ששואלים בג' במרחשון, ונשאר בצ"ע.[6]

ג. עלייה לרגל אחר החורבן

הר"ן בתענית שם (ב ע"א ברי"ף) מתרץ לבסוף תירוץ אחר:

> מדבריהם צריך לומר דכי איפסקא הלכה כרבן גמליאל, היינו אפילו לאחר החורבן, לפי שהיו מתאספין בכל הסביבות ברגל לירושלים כמו שעושין גם היום, ומפני העולים הללו ראוי שנאחר השאלה, שהיא היתה עיקר התקנה. אבל לא סגי כל כך שנאחר את ההזכרה, ולפי זה אין לנו דין שלישי של פירי דדברא כלל. ועמדנו על שני דינין בלבד - בארץ ישראל בזמן הזה נקטינן בהזכרה כר' יהודה (ביום טוב אחרון), ובשאלה כרבן גמליאל (בז' במרחשון), ובגולה, כר' יהודה בהזכרה (ביום טוב אחרון) ובשאלה עד ששים בתקופה.

לפי דברי הר"ן גם כיום יש להתחשב בעולי הרגלים הבאים לירושלים אף לאחר החורבן, ולהמשיך לאחר את זמן שאילת הגשמים בשל כך.

על עצם הענין, שלאחר החורבן עוד היה נהוג לעלות לרגל לירושלים, יש מקורות רבים. במדרש שיר השירים רבה פרק ד סי' כח:

> מה יונה זו, אף על פי שאתה נוטל גוזליה מתחתיה אינה מנחת שובכה לעולם, כך ישראל אף על פי שחרב בית המקדש לא ביטלו שלוש רגלים.[7]

1. משך זמן הגעתם וחזרתם של עולי הרגלים כיום

אכן, גם אם נקבל את תירוצו של הר"ן, שזו הסיבה לדחיית שאילת הגשמים עד ז' במרחשון גם כיום לאחר החורבן, יש מקום לבדוק האם זהו אכן משך הזמן הדרוש להגעתם של עולי הרגלים מירושלים למקומות מגוריהם גם כיום, והאם פרק זמן זה של חמישה עשר יום יכול להתקצר בשל

---

[6] עוד על זמן שאילת גשמים, וביחס שבין ההתחשבות בעולי הרגלים וזמן הגשם, ראה: יצחק ספיר, "זמן שאילת גשמים", טללי אורות, ג (תשנ"א), עמ' 156 - 164.

[7] וכן בשיר השירים רבה פרק ח סי' יא; במדרש קהלת רבה פרק יא סי' ב. על מנהג עליה לרגל לאחר החורבן, ראה עוד: הרב שמעון בן צמח, תשב"ץ חלק ג סי' כא; הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר יו"ד סימן רלד; הרב יחזקאל לנדא, שו"ת נודע ביהודה מהדו"ת חאו"ח סימן צד; הרב צבי הירש חיות, שו"ת מהר"ץ חיות סי' עו פרק ג, ובחידושיו לנדרים כג ע"א, וגיטין ד ע"ב; הרי"מ טיקוצ'ינסקי, עיר הקודש והמקדש ג עמ' רב-רד; הראי:ה קוק, אגרות ראיה א עמ' לה; הרב משולם ראטה, שו"ת קול מבשר חלק ב סימן י, יש מקום לעלות לרגל בזה"ז לירושלים, אך לא בפסח שני; הנ"ל, שו"ת קול מבשר חלק ב סימן מג; הרב מרדכי סנדר, אהל רבקה, עמ' נג - קי; הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר ה או"ח סימן טו, ושו"ת יחוה דעת א סימן כה וסימן עג, ושו"ת יחוה דעת ב סימן י; הרב שאר ישוב כהן, שי כהן, עמ' תקטז- תקכז; הרב מנשה קליין, שו"ת משנה הלכות חלק יב סימן תפב; הרב ישראל מאיר לאו, שו"ת יחל ישראל חלק א סימן יד. בספר חסידים (הוצאת מקיצי נרדמים) סי' תרל מסופר שרב האי גאון היה עולה בכל שנה מבבל לירושלים בסוכות ומקיף את הר הזיתים בהושענא רבה שבע פעמים. בענין מנהגו של רב האי, ראה במאמר: הקפת המזבח ובימת בית הכנסת בסוכות.

סידורי תחבורה נוחים וטובים מבעבר. מסתבר שגם בעבר, פרקי הזמן שהיה לוקח להגיע מארץ ישראל לבבל השתנו מתקופה לתקופה, ובהתאם לכך גם הזמן שנקבע לשאילת הגשמים בארץ ישראל.

כך נאמר בגמרא בבבא מציעא כח ע"א:

> ועד מתי חייב להכריז (על השבת אבידה)?... ר' יהודה אומר: שלוש רגלים ואחר הרגל האחרון שבעה ימים, כדי שילך לביתו שלושה ויחזור שלושה ויכריז יום אחד.

הגמרא מקשה על הקביעה שמשך זמן ההליכה מירושלים לסופה של ארץ ישראל בבבל הוא שלושה ימים, ממשנתנו בתענית א, ג שם אומר רבן גמליאל שמשך זמן ההליכה מירושלים לבבל הוא חמישה עשר יום. בתשובה לשאלה זו נחלקו אמוראים בגמ' בבבא מציעא שם.

רב יוסף מבחין בין מקדש ראשון למקדש שני. במקדש ראשון מספר היהודים העולים לרגל היה רב, ולכן היה נצרך חמשה עשר ימים, כדי שהאחרון יגיע לנהר פרת. אך בבית שני שהיו מעט יהודים עולים לרגל הספיקו שלושה ימים. לפי תירוצו של רב יוסף מתברר שרבן גמליאל אמר את דינו ביחס לבית ראשון, וקשה הדבר, שהרי הוא חי הרבה אחר כך. אך על שאלה זו כבר משיב ר' יעקב עמדין (בהגהות יעב"ץ בבבא מציעא שם), שבכל מקרה רבן גמליאל אמר הלכה שלא התאימה לתקופתו, מפני שהוא חי לאחר חורבן בית שני.

אביי מבחין אף הוא בין בית ראשון לבית שני אבל בצורה הפוכה. בבית ראשון כיון שמספר היהודים היה רב היו הולכות שיירות בין ביום ובין בלילה, ולכן הספיקו שלושה ימים. בבית שני שהיו מעט יהודים עולים לרגל, לא היו הולכות שיירות בין ביום ובין בלילה, ולכן הוצרכו לחמשה עשר ימים כדי שהאחרון שבישראל יגיע.

מכאן שרב יוסף ואביי לא נחלקו על עצם העובדה שבבית ראשון היו מספר היהודים העולים לרגל רב ממספר העולים לרגל בבית שני. אך הם נחלקו מה משמעות הדבר מבחינת משך הגעתם חזרה לבבל. מסתבר שההתחשבות בזמן הדרוש לעולי הרגלים להגיע חזרה, תלויה בתנאי התחבורה שבכל תקופה ותקופה. ובהתאם לכך נקבע זמן שאילת הגשמים. לאביי ולרב יוסף היו תקופות בהם שאלו גשמים שלושה ימים אחר סוכות כשאחרון עולי הרגלים הגיע.

גם כאשר המתינו חמשה עשר יום עד שאחרון העולים יגיע, יש מקום לבדוק על פי אילו קריטריונים נקבע פרק זמן זה. התוספות בבבא מציעא שם בד"ה חמישה, דנים בשאלה מה היחס בין הדרך לבין מהירות ההליכה, וממילא במשך כמה ימים יגיעו מירושלים לנהר פרת. התוספות מניחים ששטחה של ארץ ישראל הוא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ומאחר שאדם הולך ביום עשר פרסות, והמרחק מירושלים עד הירדן הוא עשר פרסות, ומכאן שנשאר ללכת עד קצה ארץ ישראל מרחק שיש לעבור אותו בשלושים ותשע יום! התוספות עונה ששטח זה כולל כרמים ויערות, אך ממקום ישוב אין זה שטחה הכולל של ארץ ישראל, ומכאן שמדובר על מהירות הליכה רגילה. אך בשיטה מקובצת שם מובאים דברי תוספות רבנו פרץ, וכן הוא בר"ן לבבא מציעא שם, שאת הדרך מירושלים לבבל היו מספיקים לעבור בחמישה עשר יום, מפני שהיו רוכבים על סוסים. בשם הריטב"א כתוב בשיטה מקובצת שם:

> כי החוזרים לבתיהם מעולי רגלים, ראוי להם לטרוח וללכת יותר מהלך אדם בינוני, שלא תתאחר שאלת הגשמים.[8]

---

[8] הריטב"א אכן לשיטתו בתענית י ע"א, שאם אין סיבה לעכב את שאלת הגשמים, שואלים מיד במוצאי יום טוב אחרון.

מתוס' רבנו פרץ, הר"ן והריטב"א עולה, שפרק זמן זה, חמישה עשר יום, נקבע בהתאם לכלי התחבורה המהיר ביותר שהיה בידיהם אז - רכיבה על סוסים. באופן עקרוני על עולי הרגלים יש לעשות מאמץ להגיע כמה שיותר מהר חזרה לבתיהם, כדי שלא תתעכב שאילת הגשמים. מכאן, שאם נמצא כלי תחבורה מהיר יותר, יש לקצר את פרק הזמן שבו דוחים את שאילת הגשמים, כפי שהיה נהוג בתקופות שונות, בזמן בית ראשון ובזמן בית שני, לפי דברי רב יוסף ואביי כל אחד לפי שיטתו - בשל תנאי תחבורה טובים יותר, שכיחותם של שיירות או סוסים מהירים.[9]

כיום, לאחר אלפי שנים, כשהשימוש המקובל בכלי תחבורה הוא מכונית, רכבת או מטוס, הרי שיש מקום לשקול את קיצור משך הזמן בו אנו דוחים את שאילת הגשמים ער אשר אחרוני עולי הרגלים, אשר ממשיכים לעלות לירושלים אף לאחר החורבן, יגיעו חזרה לבתיהם. זהו פרק זמן של מספר שעות ולכל היותר מספר ימים בודדים.[10]

2. המקומות מהם באים עולי הרגלים כיום

כל דיוננו עד עתה עסק בעולי רגלים הבאים מבבל לארץ ישראל, ועל פיהם נקבע פרק הזמן שדוחים את שאלת הגשמים. אכן בעבר היו קשרים מיוחדים בין בבל לארץ ישראל והיה מקובל ללכת מארץ ישראל לבבל, ולהיפך. אך כיום מספר היהודים היושבים בערי בבל סוריה ועירק, הוא קטן מאוד מאוד, ובשל היותה של מדינת ישראל במצב מלחמה עם אותן מדינות, אין הם יכולים ללכת כלל מבבל לארץ ישראל, כפי שהיה מקובל לעשות בעבר. לו היה ביכולתם ללכת משם לכאן סביר גם להניח שהם היו עושים זאת בכלי תחבורה מודרני ולא ברגל, ובנושא זה עסקנו לעיל. ומכאן שיש להסתפק אם גם כיום יש לחשוש "לעד שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". אף אחד איננו בא משם, וממילא גם אינו חוזר לשם.

יש אמנם לשאול, האם עלינו להתחשב בעולי רגלים הבאים לירושלים מארצות אחרות מלבד בבל? הנחתנו היא שמי שסובר שהיה חובה לעלות מחו"ל לרגל בזמן שבית המקדש היה קיים, יסבור שגם כיום יש ענין לעלות לרגל על אף שבית המקדש איננו קיים, וכדברי הר"ן לעיל. אך בנושא זה עצמו אם בני חו"ל חייבים לעלות לרגל בזמן שבית המקדש קיים, מצינו דעות שונות.

בגמרא בפסחים ג ע"ב נאמר שר' יהודה בן בתירא לא עלה להקריב קרבן פסח לירושלים, ולא עלה לרגל. בתוספות שם, ד"ה מאליה נאמר:

> ר' יהודה בן בתירא, שלא עלה לרגל? יש לומר שלא היה לו קרקע. [11] או זקן היה שאינו יכול להלך ברגליו דפטור מפסח כמו מראיה.[12] אי נמי נציבין[13]חו"ל הוא, כדמוכח בספרי בפרשת

---

[9] אם כי עיין ברש"ש לסוכה מד ע"א בד"ה בגבולין.

[10] עיין גם בילקוט יוסף א עמ' רמז, שניסח הלכה זו כך: "מ"מ תיקנו חז"ל לעכב שאלת טל ומטר עד שיעברו חמישה עשר יום אחר החג, כדי שיספיקו עולי רגלים להגיע למחוז חפצם. ושיערו אז שדרוש חמישה עשר יום כרי להגיע, בתנאי התחבורה של הימים ההם מירושלים לנהר פרת, גבול מדינת בבל, ששם היה הישוב המרוחק ביותר מירושלים". עם זאת הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר חלק ה - או"ח סימן טו פסק: "ולכן העיקר לדינא שאם טעה ושאל טל ומטר החל ממוצאי יו"ט האחרון ואילך, בין בא"י בין בחו"ל, אם נזכר באמצע תפלתו, ימשיך תפלתו ולא יחזור כלל. ואם סיים תפלתו, אע"פ שמן הדין אינו צריך לחזור, מ"מ אם ירצה יוכל לחזור ולהתפלל בתורת תנאי, שאם אינו חייב להתפלל תהיה לתפלה נדבה, וטוב שיחדש בה דבר בשומע תפלה. (ע' בש"ע סי' קז ס"ב ואחרונים, ובמש"כ בשו"ת יביע אומר ח"ב חאו"ח סימן י). וכ"פ המשנה ברורה (סי' קיז ס"ק יג) ובבאה"ל שם".

[11] ולקמן בפסחים ח ע"ב נאמר: "אמר ר' אמי כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל ושאין לו קרקע אין עולה לרגל".

ראה. ועוד בתרגום ירושלמי לבראשית י, י "וארך ואכד וכלנה בארץ שנער" מתרגמינן: והדס ונציבין וקטיספון בארעא דבבל.

מדברי התוספות הללו משמע, שמי שגר בחו"ל אינו חייב לעלות לרגל, וכפי שניסח זאת בתוספות רבנו פרץ שם: "אי נמי היה דר בחוצה לארץ, והדר בחוצה לארץ אינו חייב לעלות לרגל".

בהגהות ר' אלעזר משה הלוי הורוביץ לפסחים שם כתב: "אי נמי נציבין חוץ לארץ הוא. ר"ל ולא היה לו קרקע בארץ ישראל". ולפי דבריו גם תירוץ זה מתבסס על האמור לעיל בתוס', שמי שאין לו קרקע בארץ ישראל פטור מלעלות לרגל. מכאן שלא כל מי שגר בחו"ל פטור, שהרי מי שיש לו קרקע בארץ ישראל על אף שגר בחו"ל יהיה חייב. אך בפסקי התוספות לפסחים פרק א אות ט כתב: "אין לו קרקע, או זקן או בחו"ל פטור מראייה". ולפי דבריו, תירוץ זה עומד בפני עצמו.[14]

אם על פי התרגום נציבין הוא עיר בבבל, ולא סתם עיר בחו"ל,[15] אזי הוא היה חיב לעלות לרגל, שהרי היו דוחים את שאילת הגשמים עד שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" (משנה תענית א, ג)? אלא שהכונה היא ליושבי ארץ ישראל בלבד, היושבים במקום המרוחק ביותר מירושלים, והם הישובים בצפונה של ארץ ישראל על נהר פרת. נהר פרת משמש כציון הגבול הצפוני מזרחי של ארץ ישראל. כך גם מסביר משפט זה תוספות בסנהדרין יא ע"א. הגמרא שם אומרת שמעברים את השנה מפני גלויות ישראל שנעקרו ממקומם. רש"י שם בד"ה ומפני, מסביר שזו תקנה לטובת בני הגולה כדי שיגיעו להקריב קרבן פסח בירושלים, והתוספות שם בד"ה ומפני, כותב:

משום דהנך דיתבי בארץ ישראל אין צריך לעבר. דאפילו האחרון יכול להגיע מראש חודש עד פסח כדתניא (הרש"ש מתקן- כדתנן) בפ"ק דתענית גבי שאלת גשמים חמשה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.

ומכאן שזוהי תקנה שנועדה ליושבי ארץ ישראל בלבד ולא ליושבי חו"ל.[16]

---

[12] על פי הגמרא בחגיגה ו ע"א, שמי שאינו יכול ללכת ברגליו פטור.

[13] מקום מושבו של ר' יהודה בן בתירא- תוספתא יבמות יב, יא; תוספתא כתובות ה, א; סנהדרין לב ע"ב, ועוד.

[14] מדברי התוספות הנ"ל אי אפשר ללמוד דברים ברורים בשאלה זו, ודנו המפרשים והפוסקים רבות בדבריו. הרב יהודה רוזאניס, משנה למלך הלכות קרבן פסח א, א כתב על דברי התוספות: "סוף דבר, דברי תוס' אלו מתחילתם ועד סופם צריכים אצלי תלמוד". ראה: צל"ח לפסחים שם; מנחת חינוך מצוה ה אות יג; הרב יעקב עמדין, שו"ת שאילת יעב"ץ חלק א סי' קכז; הרב חיים יוסף דוד אזולאי, שו"ת חיים שאל חלק א סימן פד; הנ"ל, שו"ת יוסף אומץ סימן ו; הרב צבי הלוי איש הורוויץ, שו"ת זכרון צבי סי' א; הרב בצלאל שטרן, שו"ת בצל החכמה חלק ג סימן קכו; הרב יצחק ויס, שו"ת מנחת יצחק חלק ו סימן מט; הרב יקותיאל יהודה הלברשטם, שו"ת דברי יציב חלק או"ח סימן רכט; הרב ישראל מאיר לאו, שו"ת יחל ישראל חלק א סימנים טז – יז.

[15] על היותה של נציבין עיר בבבל, ראה גם: קידושין עב ע"א; מדרש תנאים לדברים מכילתא ד"ה ט.

[16] כך גם בתרוץ ב' בדברי תוספות רבנו פרץ בשיטה מקובצת לבבא מציעא כח ע"א, והתוס' בראש השנה כג ע"ב בד"ה כמה. אמנם מוכח מסוגיה זו בסנהדרין יא ע"א על פי התוספות שם, בניגוד לתוספות בפסחים ג ע"ב בד"ה מאליה, שלפחות לקרבן פסח היו עולים מבבל לארץ ישראל, וכפי שהעירו בשו"ת שאילת יעבץ שם. אך אין דברי התוס' בפסחים שם סותרים את סוגיתנו בענין שאלת גשמים, מאחר שדחיית שאילת הגשמים זוהי תקנה לטובת בני ארץ ישראל העולים לרגל ולא לטובת בני גלויות אחרות, כך שהשאלה אם בני חו"ל עולים לרגל או לא, איננה רלוונטית לדיוננו, מאחר שדחיית הגשמים מהטעם של עד שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת, היא לא נועדה להם. בטעם הדבר יש לומר שבני חו"ל ממילא שואלים את הגשמים רק לאחר ששים יום בתקופה, וכדברי חנניא בגמרא בתענית י ע"א, וכפסק הרמב"ם בהל' תפילה ב, טז, ולכן מרגע שיצאו את גבולות הארץ במקום המרוחק ביותר מירושלים, אף לכיוון בבל או מצרים, אין להם צורך לגשמים, ולכן אפשר כאן בארץ ישראל לשאול סמוך לסוכות. סברה זו כותב הרב רפאל קוק, בצומת התורה והמרינה חלק ג עמ' 156.

מכל מקום אם זו תקנה שנועדה ליושבי ארץ ישראל בלבד, הרי שאנו צריכים לחזור שוב לדברים שנאמרו לעיל ביחס למשך הזמן בו לוקח כיום להגיע חזרה מעלייה לרגל ליושבי ארץ ישראל, אף לאלו הגרים במקומות מרוחקים ביותר מירושלים בצפונה או בדרומה. מדובר על משך זמן נסיעה של מספר שעות לכל היותר בכלי תחבורה מודרני. אף אם נסבור שבני חו"ל עולים לרגל גם כיום, הרי על פי רוב הבאים מחו"ל שבים בטיסה אוירית, ומשך זמן הנסיעה מירושלים לשדה התעופה בלוד הוא שעה אחת לכל היותר. גם הטיסה מלוד לכל מקום אחר בחו"ל מסתכמת במספר שעות.
יתר על כן השימוש בכלי תחבורה מודרני איננו מקצר רק את משך זמן ההגעה, אלא גם מאפשר ניידות גבוהה ממקום למקום, כשכלי התחבורה משמש גם כהגנה מפני הגשמים. עולי הרגלים גם אינם לנים ברחובה של עיר, אלא באכסניות ובבתי מלון מסודרים, כך שאין הגשמים מרתיעים. ובכלל, אנשים היום אינם נמנעים מלנסוע למרחקים בארץ ובחו"ל גם במשך חודשי החורף, ובודאי שגשמים קלים היורדים בתחילת החורף אינם מרתיעים את הנוסעים ממקום למקום.
הצעת הדברים הללו, הם אינם לא להלכה ולא למעשה, ובעז"ה לכשיבנה בית המקדש ולכשתקום הסנהדרין, ידונו בשאלה זו.

סיכום

א. שני נימוקים נאמרו לדחיית שאילת גשמים עד ז' במרחשון:

1. מציאותם של פירות בשדות. חלק מהראשונים סוברים שתירוץ זה נדחה מההלכה, וגם אם הוא לא נדחה, הרי שהוא תקף רק בבבל.
2. עולי רגלים - נימוק זה אמור ביחס לבני ארץ ישראל, ובזמן שבית המקדש היה קיים. בזמן החורבן יש פוסקים הסוברים שנימוק זה לא תקף. לעומתם יש הסוברים שגם כיום יש עולים לרגל ויש להתחשב בהם.

ב. לסוברים שכיום לאחר החורבן, יש ענין לעלות לרגל, יש לחשב את משך זמן ההגעה כיום מירושלים לכל מקום בארץ או אף לחוץ לארץ, בהנחה שהשימוש המקובל הוא בכלי תחבורה מודרני - מכונית, רכבת או מטוס. מדובר על פרק זמן של מספר שעות לכל היותר, וכפי שבעבר בימי בית ראשון ושני קבעו את זמן שאילת הגשמים בהתאם לתנאי התחבורה שהיו מקובלים אז.